

Владетел, който е лишен от тази способност, не притежава най-важните качества на един пълководец, защото те учат как да се открива врагът, как да се разполагат лагерите, как да се води войската, как се преминава от марш в бой и как да се обсаждат укрепените места.

4. Възхвалявайки Филопомен², вожда на ахейците, писателите между другото са го хвалели най-вече за това, че в мирно време мислел само за средствата за водене на война; когато гуляел с приятели, той често беседвал с тях така: ако враговете се намират на онзи хълм, а ние с нашите войски се намираме тук, кой има преимущество? Как бихме могли да се движим срещу тях, като запазим бойния ред? Какво би следвало да направим, ако се наложи да отстъпим? Как би трябвало да ги преследваме, когато те отстъпват? Така по време на разходки той обсъждал с тях всички възможности, които биха могли да се случат на една армия, изслушвал мнението им, изказвал своето, като го подкрепял с доводи. И благодарение на тези непрестанни размишления никога под негово командване не е имало случай, при който той да е бил безпомощен.

5. Що се отнася до упражняването на мисълта, то владетелят е длъжен да чете история и да обръща внимание на делата на забележителните личности, като се задълбочава в техните военни дела и изучава причините за техните победи и поражения, за да може да избягва последните и да подражава на първите; най-важното от всичко е той да постъпва така, както е постъпвал вече друг някой велик човек, да взема за свой образец някой, който преди него е бил възхваляван и прославян и чийто живот и дела са били всякога пред очите му. Казват, че Александър Велики е подражавал на Ахил, Цезар на Александър, Сципион на Кир³. Който чете живота на Кир, написан от Ксенофонт⁴, ще разбере колко подражанието е спомогало за славата на Сципи он и как в целомъдрието, привлекливостта, човеколюбие то и щедростта той се е ръководел от делата на Кир, описани от Ксенофонт.

Подобни пътища трябва да следва всеки мъдър владетел и никога да не бездействува в мирно време, а усърдно да намира сили, за да бъде здрав в дни на

неуспех, така че, ако съдбата се отвърне от него, тя да го завари готов да отбие нейните удари.

Глава XV

За онези качества, за които хвалят или порицават хората и преди всичко владетелите

1. Остава ни да разгледаме как владетелят трябва да постъпва и да се отнася с поданиците си и със съюзниците. И тъй като зная, че по този въпрос са писали много, боя се да не бъда сметнат за самонадеян, защото и аз дръзвам да го разглеждам, защото при обсъждането му моите възгледи ще се различават от тези на другите. Но тъй като намерението ми е да напиша нещо полезно за този, който ще го разбере, струва ми се, че е по-правилно да се придържам към действителната същност на нещата, а не към въображаемата истина. Мнозина са си представяли републики и владения, които никога не са съществували. Но тъй като е голяма разликата между това, как протича животът в действителност, и това, как трябва да се живее, то човек забравя онова, което прави, заради това, което трябва да направи; той по-скоро подготвя своята гибел, отколкото своето спасение: защото този, който желае във всичко да бъде добър, неминуемо погива сред хора, които не са добри. Затова владетел, който желае да запази властта си, трябва да се научи да не бъде винаги добродетелен, или с други думи, да бъде или да не бъде такъв в зависимост от необходимостта.

2. И така, като оставям настрана всички измислени неща за някакъв въображаем владетел и като се спирам само на онези, превърнали се вече в дело, ще кажа, че когато се говори за хора и особено за владетели като поставени по-високо от другите, винаги им се приписват някои от тези качества, заради които биват пори-

цавани или хвалени; така един владетел е считан за щедър, друг за скъперник (аз си служа с тосканската дума *misero*, защото алчен (*avaro*) на нашия език означава и този, който се стреми да придобие с грабеж, а скъперник наричаме онзи, който се въздържа да ползува своето); един е смятан за разточителен, друг за алчен; един за жесток, друг за милостив; един за подъл, друг за честен; един за изнежен и малодушен, друг за жесток и смел; един за човечен, друг за надменен; един за развратен, друг за целомъдрен; един за искрен, друг за лукав; един за упорит, друг за отстъпчив; един за сериозен, друг за лекомислен; един за вярващ, друг за неверник и т. н.

3. Знам, че всеки ще се съгласи, че би било дело, достойно за най-голяма похвала, ако се намери владетел, който измежду изброените качества да притежава само тези, които се считат за добри. Но тъй като не е възможно един човек да притежава всичките, нито пък, ако ги притежава, те да се проявят напълно, защото това и самите условия на живот не го допускат, то владетелят трябва да бъде достатъчно благоразумен, за да умее да избягва позора от такива пороци, които биха го лишили от държавата му, и да се въздържа, ако му е възможно, от онези, които не я заплашват; но ако това не е по силите му, няма защо да се безпокои. И още нещо, нека той не се страхува от лошата слава на тези пороци, без които би било трудно да се спаси държавата; защото, ако вникнем по-добре в нещата, ще намерим някое качество, което изглежда добродетелно, но ако то се следва сяпо, би било гибелно за владетеля; ще се намери и нещо друго, което ще изглежда порочно, но ако владетелят го следва, ще обезпечи своята безопасност и благополучие.

Глава XVI

За щедростта и за пестеливостта

1. И така започвам с първите описани по-горе качества и ще кажа колко би било хубаво да се прославиш като щедър. Обаче щедрост, проявена така, че да ти се признава, ще ти вреди, а ако я проявяваш разумно, без да губиш чувството за мярка, никой няма да узнае, че си щедър, и позорът, че си скъперник, ще си остане. Затова, ако искаш да запазиш сред народа славата си на щедър, не трябва да отбягваш никакъв вид разкош; така един такъв владетел всякога ще изразходва в подобни дела всичките си средства и в края на краищата, ако поиска да запази славата си на щедър, ще бъде принуден да започне да обременява народа, да повишава данъците и да прибегва до всякакви средства, за да се сдобие с пари. Постепенно това ще предизвика ненавистта на поданиците му и когато обеднее, никой няма да го уважава; с подобна щедрост той ще е обидил мнозина, а ще е възнаградил малцина, така че първото затруднение ще се превърне за него в бедствие, а първата опасност — в гибел, но ако той разбере това и иска да се спре, веднага ще попадне на позора на скъперника.

2. Затова владетелят не може да проявява добродетелта щедрост, така че за нея да се знае, без да навреди на себе си; ако той е благоразумен, не трябва да обръща внимание на прозвището си скъперник: защото с течение на времето ще го считат все по-щедър и ще разберат, че благодарение именно на неговата пестеливост доходите му стигат, за да може да се защитава от враговете и да предприема походи, без да отежнява народа. По такъв начин той ще бъде щедър за всички, от които не взема нищо, а те не са малко, и ще бъде скъперник за всички, на които не дава, а те ще са малцина. В наше време видяхме, че велики дела извършиха само тези, които бяха считани за скъперници, другите загинаха. Папа Юлий II, който се възползува от славата на щедростта, за да достигне папския престол,

след това и не помисли да я поддържа, защото трябваше да води войни. Сегашният крал на Франция¹ води толкова войни, без да облага поданиците си е извънредни данъци, защото благодарение на неговата дълга пестеливост бяха покрити всички огромни разходи. Днешният крал на Испания² не би могъл нито да предприеме, нито да завърши успешно толкова начинания, ако беше считан за щедър.

3. И така един владетел, за да не разорява поданиците си, за да има възможност да се защитава, за да не обеднее и за да не бъде презиран, за да не бъде принуден да стане алчен, не трябва ни най-малко да се съобразява с прозвището скъперник, защото това е един от пороците, благодарение на които той управлява държавата. Ако някой каже, че благодарение на щедростта си Цезар достигна до върховната власт и че много други са достигнали до най-високи постове, защото са били или са били считани за щедри, аз ще отговоря със следното: ти или си вече владетел, или си още само по пътя към властта. В първия случай щедростта е вредна, във втория е много важно и е необходимо да бъдеш считан щедър. Цезар е бил един от тези, които са искали да достигнат до господство над Рим; но ако след като е получил властта, той е продължил да живее, без да намалат разходите си, щял е да разори държавата. Някой би могъл да възрази: мнозина, считани за щедри, са станали владетели и са извършили велики дела. Аз ще отговоря: или владетелят харчи своите средства и тези на поданиците си, или харчи чужди средства. В първия случай той е длъжен да бъде пестелив, във втория — не трябва да пропуска нито един повод за щедрост.

4. На владетел, който е в поход с войските си и живее от плячка, грабежи, подкупи, от чуждо богатство, такава щедрост е необходима, в противен случай войниците му ще го изоставят. А с това, което не принадлежи нито на тебе, нито на поданиците ти, можеш да бъдеш много по-щедър, както са били Кир, Цезар и Александър. Защото разхищаването на чуждото имущество не намалява твоята популярност, дори прибавя нещо към нея; вредно е, когато си разточителен с твоето. Нищо не изтощава така, както щедростта. Когато

я проявяваш, ти губиш способността да си служиш с нея по-нататък и ставаш или беден и презиран, или, за да избегнеш бедността, ставаш алчен и ненавистен. Измежду всичко, от което един владетел трябва да се пази най-много, това е презрението и омразата на народа, а щедростта води и към едното, и към другото. Затова по-голяма мъдрост е да запазиш името си на скъперник, което носи безчестие, но не и ненавист, отколкото да желаш да бъдеш считан щедър, от което ще се породи позор и ненавист.

Глава XVII

За жестокостта и милосърдието и за това, дали е по-добре да бъдеш обичан, или да внушаваш страх

1. Преминавайки към другите качества, упоменати по-горе, ще кажа, че всеки владетел трябва да се стреми да го считат милостив, а не жесток. Трябва обаче да се пази да не проявява това милосърдие не на място. Цезар Борджия е минавал за жесток човек, но благодарение на жестокостта си въдворил ред в Романия, обединил я, умиротворил я и ѝ върнал покорството към властта. Ако се замислим, ще видим, че той е бил много по-милостив от флорентинците, които, за да не бъдат сметнати за жестоки, допуснаха да бъде разрушена Пистоя¹. Затова владетелят не трябва да се бои, че ще придобие славата на безмилостен, щом това ще му помогне да държи поданиците си единни и покорни. Защото с малкото жестокости, които ще извърши, той ще бъде много по-милосърден от тези, които с прекомерната си снизходителност допускат безредията, от които се поражда убийства или грабежи: защото безредието обикновено засяга целия народ, а наказанията

на владетеля засягат отделни личности. Измежду всички владетели новият владетел най-малко може да избегне жестокостта, защото новите владения са изпълнени с опасности. Затова Вергилий чрез устата на Дидона (оправдава безчовечността на нейното управление с това, че е ново) казва:

Младо е моето царство и нуждата само ме кара
тъй да постъпвам, нашир да пазя с гранична
охрана².

И все пак владетелят трябва да бъде предпазлив в своята доверчивост и в постъпките си; да не се плаши от самия себе си и да действа умерено, предпазливо и с човеколюбие, като внимава излишната доверчивост да не го доведе до непредпазливост, а твърде голямата подозрителност да не го направи непоносим.

2. Оттук се поражда и спорът: по-добре ли е за владетеля да бъде обичан, отколкото да се боят от него, или обратното. Казват, че би било желателно и едното, и другото. Но тъй като тези две неща са несъвместими едно с друго, ако се наложи да се избира между двете, то много по-сигурно е един владетел да внушава страх, отколкото да бъде обичан. Защото за хората обикновено може да се каже, че са неблагодарни, непостоянни, лицемерни, страхливи и сребролюбиви. Докато виждат от теб добро и докато нямаш нужда от тях, те всички са с теб и ти предлагат кръвта си, имуществото си, живота си и децата си, но щом усетят, че имаш нужда от услугите им, те веднага ти обръщат гръб. Владетел, който изцяло се доверява на думите им и не взема мерки, за да се предпази, се проваля. Защото приятелство, придобито с пари, а не с величието и благородството на духа, се купува, но всъщност то не съществува, и когато имаш нужда, не можеш да разчиташ на него; а и хората по-малко се стремят да обидят този, който им внушава обич, отколкото този, от когото се страхуват. Защото любовта се крепи на връзките на признателността и понеже хората са лоши, тези връзки се късат при всеки изгоден за тях случай. Страхът пък се дължи на боязън от наказание, който никога не напуска човека.

3. И все пак владетелят трябва да внушава у по-

даниците си страх, но по такъв начин, че ако не спечели обичта им, то поне да избегне ненавистта им; защото напълно възможно е за един владетел да се боят от него, без да го ненавиждат. А това той всякога ще постигне, ако не посяга на имуществото на гражданите и поданиците си, нито на техните жени. А когато все пак му се наложи да пролее нечия кръв, да го стори така, че да има достатъчно оправдание и причини за това; но най-вече от всичко трябва да се въздържа от чуждото имущество, защото хората са склонни да забравят по-скоро бащина смърт, нежели бащино наследство. Освен това повод да отнемеш имуществото на някого се намира всякога и този, който започне да живее с грабежи, всякога ще намери повод да заграби чуждото; и, обратно, поводите за проливане на кръв са по-редки, а и дори липсват.

4. Когато един владетел стои начело на многобройна войска, той не трябва да се страхува ни най-малко дали минава за жесток, защото без тази си слава няма да може да държи войската си нито единна, нито боеспособна. Сред забележителните дела на Ханибал се споменава и това, че когато той повеждал огромната си разнородна войска да воюва в чужда страна, никога в дни на успехи или нещастие не се повдигали раздори, нито ропот против вожда. Това може да се обясни само с неговата нечовешка жестокост, която наред с безграничната му доблест карала неговите войници да го боготворят и същевременно да се боят от него; без тези негови качества другите му достойнства не биха имали такава въздействие. Някои недостатъчно задълбочени писатели, от една страна, се възхищават на тези негови подвизи, а, от друга — осъждат тяхната главна причина.

5. Че останалите негови качества действително е нямало да стигнат, може да се види от примера на Сципион — изключително рядък човек не само за своето време, но и за всички времена, когато неговата войска в Испания се разбунтувала³. Това станало, защото от прекомерна доброта той предоставил на войниците по-голяма свобода, отколкото е допустима във военната служба. Ето защо той е трябвало да изслуша в сената упреците на Фабий Максим, от когото бил на-

речен рушител на римската войска. Локрийците⁴, след като били разорени от един от легатите на Сципион, не получили защита от него, нито дързостта на легата била наказана; всичко това станало поради безгрижната натура на Сципион. Сигнало се дотам, че някой, желяейки да се застъпи за него, казал в сената, че има много хора, за които е по-лесно да не грешат, отколкото да наказват другите заради грешките им. Такъв характер с времето би помрачил величието и славата на Сципион, ако е управлявал еднолично, но тъй като е бил подвластен на сената, тази негова вредна черта не само останала скрита, но и спомогнала за славата му.

6. В заключение, връщайки се отново към това, необходимо ли е един владетел да бъде обичан или да се боят от него, ще кажа, че понеже хората по своя воля се боят от волята на владетеля, то мъдрият владетел трябва да се опира на това, което е в негови ръце, а не на това, което зависи от другите. Както казах по-горе, трябва само да внимава да не си навлече ненавистта на народа.

Глава XVIII

Как владетелите трябва да устояват на дадената дума

1. Колко похвално е за един владетел да спазва дадената дума и да живее честно, а не с хитрости, това разбира всеки. Опитът обаче показва, че в наше време велики дела извършиха тези владетели, които не държаха много на обещанията, с хитрост умееха да завъртят главите на хората и в края на краищата надделяха над тези, които разчитаха на честността.

2. Затова трябва да се знае, че съществуват два начина на водене на борба: единият — посредством законите, другият — със сила; първият начин е свойствен на човека, вторият на зверовете. Но тъй като често пъти само първият начин не е достатъчен, налага

се да се прибегва до втория. Следователно един владетел трябва да владее както природата на звяра, така и тази на човека. На това по алегоричен начин учат и древните писатели, които съобщават как Ахил и много други древни владетели са били давани на кентавъра Хирон, за да бъдат отгледани и възпитани от него. Така че да имаш за наставник получовек-полузвяр, ще рече, че владетелят трябва да умее да си служи както с похватите, свойствени на човека, така и с тези, свойствени на животните. Ако той си служи само с едините, рискува да изгуби властта си.

3. И така, тъй като на владетеля е необходимо да владее добре похватите на звяра, той трябва да взема пример от лисицата и от лъва, защото лъвът е беззащитен срещу примките, а лисицата е беззащитна срещу вълците. Следователно трябва да бъде лисица, за да разпознава примките, и лъв, за да плаши вълците. Онези, които разчитат само на лъвската сила, не разбират нищо от политика. Затова мъдрият владетел не е длъжен да бъде верен на дадената дума, ако с това уврежда на себе си, и ако причините, които са го подбудили да я даде, не съществуват вече. Ако всички хора бяха добри, това правило не би било добро, но тъй като те са лоши и не биха удържали на дадената на теб дума, то и ти няма защо да оставаш верен на дадената на тях дума. На един владетел никога не липсват законни причини, за да прикрие нарушеното обещание. За това могат да се приведат безкрайни примери и да се покаже колко мирни договори, колко обещания за съюз са били погазени и превърнати в празни думи поради вероломството на владетелите. Който по-изкусно си е служил с хитростта и с измамата, той е постигнал повече. Необходимо е обаче човек да умее добре да прикрива в себе си тази лисича природа и умело да се преструва; защото хората са толкова глупави и дотолкова са погълнати от текущите нужди, че който иска да мами, всякога ще намери някой, който ще се остави да бъде измамен.

4. От съвременните примери не искам да премълча един. Александър VI през целия си живот не правел нищо друго и не мислел за нищо друго освен да мами хората и винаги намирал някого, когото да измами.

Не е имало друг човек, който така майсторски да убеждава и с толкова големи клетви да твърди нещо, което после да не изпълнява; но на него винаги са се удавали измамите, защото добре е познавал тази страна на живота.

Така че не е необходимо владетелят да притежава всички гореописани добродетели; необходимо е обаче да изглежда, че ги притежава. Нещо повече: ще се осмеля да кажа, че ако той ги притежава и всякога постъпва съгласно тях, те са вредни, а ако само привидно ги притежава, те се полезни. Владетелят трябва да изглежда милостив, верен на обещанията, човечен, искрен и неподкупен, религиозен; и е длъжен да бъде такъв, но трябва така да умее да се владее, че при необходимост да може да стане друг, да може и да умее да измени на добродетелите си. Трябва добре да разберем, че владетелят, и особено новият владетел не може да съблюдава всичките добродетели, които носят на хората добра слава, понеже често пъти, за да запази държавата, той е принуден да действа против верността, против любовта към ближния, против човечността и религията. Но той трябва да бъде винаги готов да се нагажда към онази страна, към която духа вятърът на щастието и към която му повеляват промените на съдбата, и както казах по-горе, да не се отклонява от доброто, когато това е възможно, но да умее да прибегва и към злото, когато е необходимо.

5. И така владетелят трябва особено да внимава от неговите уста никога да не излиза дума, която да не е преизпълнена с изброените по-горе пет добродетели, така че, когато го слушат и гледат, да прави впечатление на човек, преизпълнен с благочестие, честност, непорочност, човечност, вяра. От всички най-важна е привидността на последната добродетел. Общо взето, хората повече съдят по това, което виждат, отколкото по това, което докосват; защото всеки може да вижда, а да докосват — само малцина. Всеки вижда как изглеждаш, малцина са, които могат да разберат какъв си, и тези малцина не смеят да се противопоставят на мнението на тълпата, на чиято страна е силата на властта; защото за делата на всеки човек и най-много за делата на владетелите, за които не съществува съд,

се съди по успеха. Затова нека владетелят се грижи да побеждава и да пази държавата — средствата му всякога ще бъдат считани за достойни и от всекиго ще бъдат похвалени. Защото масата се ръководи от онова, което вижда, и от успеха на делата; а светът не е нищо друго освен тълпа и за отделните личности няма място, когато зад тълпата стои държавата. И в наше време има един владетел¹, чието име не е удобно да назовавам, който проповядва само мир и вяност, а в действителност е враг и на едното, и на другото, защото, ако ги съблюдаваше, отдавна щеше да е изгубил или славата, или държавата.

Глава XIX

Как владетелят трябва да избягва презрението и ненавистта

1. Като обсъждах по-горе качествата на владетеля, аз разгледах по-важните от тях; другите качества искам да разгледам накратко, като имам предвид общото правило, че владетелят, както вече споменах, трябва старателно да избягва всичко, което може да му навлеche ненавист и презрение. Всеки път когато постъпва така, той ще е изпълнил дълга си и няма защо да се бои от укорите за другите му непочтени деяния. Както казах, един владетел става ненавистен преди всичко заради алчността си и когато посяга върху имуществото и жените на поданиците си; от това той трябва да се въздържа. Ако не им се отнемат имотът и честта, хората са доволни от живота и владетелят трябва да води борба само с честолюбието на малцина, с които обаче може да се справи много лесно. Един владетел предизвиква презрение, когато го считат непостоянен, лекомислен, изнежен, малодушен, нерешителен — слабости, от които трябва да се пази като от чума, и да се стреми да проявява в делата си величие, смелост, авторитет,

към тях и затова гледат с пренебрежение към работата си.

8. И тъй като същността на материята го изисква, аз няма да пропусна да припомня на владетелите, които неотдавна са овладели държава с помощ, оказана им отвътре, че те трябва много добре да преценят какви са били причините, които са подбудили хората да постъпят така. Ако те са сторили това не от естествена привързаност към тях, а само от недоволство към предишната власт, то новият владетел само с много усилия и трудности ще може да ги запази като приятели, тъй като ще му бъде трудно да удовлетвори всичките. Разсъждавайки основно за причините за това и разглеждайки древните и съвременните примери, владетелят ще види, че за него ще бъде много по-лесно да си спечели приятели сред хората, които първоначално са били враждебно настроени към него, защото са били доволни от предишния ред, отколкото сред тези, които поради от недоволство от властта са станали негови съюзници и са му помогнали да завземе държавата.

9. За по-голяма безопасност за господството си над държавата владетелите са имали обичай да издигат крепости, които трябвало да служат за задръжка на онези, които биха се осмелили да излязат срещу тях и да им дадат убежище при първия натиск. Аз одобрявам това средство, защото то е отдавна познато. Обаче в наши дни видяхме как месер Николò Вители⁴ сринна две крепости в Читà ди Кастело, за да задържи тази държава. Гуидо Убалдо, херцог на Урбино⁵, възвръщайки си властта, отнета му от Цезар Борджия, разруши до основи всички крепости в тази провинция, като счете, че без тях ще бъде по-трудно да го лишат отново от власт. Така постъпи и родът Бентивольо⁶, когато се върна в Болоня. И така крепостите са полезни и вредни в зависимост от обстоятелствата; ако, от една страна, те носят полза, от друга, те са вредни.

10. Затова бихме могли да кажем следното: владетел, който се бои повече от народа, отколкото от чужденците, трябва да строи крепости, а владетел, който се бои повече от чужденците, отколкото от народа, не е необходимо да ги строи. Заради миланския замък, построен от Франческо Сфорца, домът Сфорца е трябвало

и ще трябва да воюва повече, отколкото заради която и да е друга неуредица в този град. Затова най-добрата крепост е да бъдеш обичан от народа. Дори и да имаш крепости, ако народът те ненавижда, те няма да ти помогнат, защото на народ, който е взел оръжието, всякога ще дойдат на помощ чужденците. В наше време не е имало случай, когато крепостите да са донесли полза на някой владетел, освен на графинята на Форли⁷ след смъртта на мъжа ѝ — граф Джироламо. За да дочака помощ от Милано, за да възстанови господството си, графинята се скрила в замък, за да избегне нападенията на тълпата. Тогава времената били такива, че отвън не идвала никаква помощ за народа. Но впоследствие, когато я нападнал Цезар Борджия, а народът, който я ненавиждал, се присъединил към чуждоземците, крепостите малко са послужили на графинята. Затова и тогава, и първия път за нея би било много по-безопасно да не възбужда ненавистта на народа, отколкото да има замък.

Като разглеждам всичките тези обстоятелства, аз ще хваля и този, който строи крепости, и този, който не ги строи; освен това аз осъждам този, който разчита на крепости, а не държи сметка за ненавистта на народа.

Глава XXI

Как трябва да постъпва един владетел, за да бъде почитан

1. Нищо не внушава такава почит към владетеля, както неговите велики подвизи и изключителните му примери. В наше време виждаме Фердинанд Арагонски¹, сегашния крал на Испания, който може да се нарече почти нов владетел, защото от един слаб крал благодарение на прославеността си с велики дела той стана първият господар на християнския свят. Ако обърнете внимание на неговите дела, ще видите, че те всичките са величествени, а някои дори необикновени. В началото на своето царуване той нападна Гренада и тази него-

ва стъпка стана основата на неговата мощ. Той предприе това начинание в един момент, когато страната му бе относително спокойна, без да се бои, че ще срещне някаква съпротива от страна на кастилските барони, които, увлечени изцяло в тази война, не мислели за нововъведенията; а през това време той придобиваше слава и власт над тях, без те да забележат това. Със средствата на църквата и на народа той можа да издържа войската и благодарение на тази дълга война да положи началото на военната си мощ, която впоследствие го и прослави. Освен това, за да може да се впусне в още по-крупни завоевания и действайки все в името на религията, той прибягна към една благочестива жестокост като разоряването и прогонването на мараните³ от своето кралство. Едва ли може да има по-жалък и по-изключителен пример от този. Все под мантията на религията той нападна последователно Африка³, след това се придвижи в Италия и накрая нападна и Франция. Така той винаги извършваше и се впускаше във велики дела, които държаха умовете на поданиците му заети с мисълта за техния изход, в непрекъснатото напрежение и удивление. Тези негови начинания бяха така свързани едно с друго, че не дадоха възможност на хората да се съвземат, нито да замислят никакви действия срещу него.

2. От голяма полза за един владетел е да се прояви с изключителни примери и във вътрешното управление на страната, като награждава или наказва онези, които извършват похвални или недостойни дела, за което биха говорили много, така, както се говори за месер Бернабо⁴, владетел на Милано. Но което е най-важно за един владетел е, че той трябва да умее с всяка своя постъпка да се прослави като велик и забележителен човек.

3. Един владетел бива уважаван още, когато е истински приятел или истински враг, т. е. когато открито застава на нечия страна против някой друг. Това е много по-полезно, отколкото да си неутрален, защото, ако двама твои могъщи съседни владетели враждуват помежду си и единият от тях победи, ти или ще се боиш от победителя, или не. Но и в двата случая за теб винаги ще бъде по-изгодно да застанеш на една от двете

страни и да водиш открита война; защото, ако ти не се противопоставиш открито, в първия случай ще станеш плячка на победителя за радост и удовлетворение на победения и няма да има към кого да се обърнеш за защита и убежище. Защото победителят не иска да има съмнителни приятели и такива, които не му помагат при нещастия, а победеният няма да те приеме, защото не си поискал с оръжие в ръка да споделиш съдбата му.

4. Когато Антиох, повикан от етолийците, влязъл в Гърция, за да изгони оттам римляните, той изпратил посланици при ахейците, които били приятели на римляните, за да ги убедят да не се намесват. Римляните от своя страна ги убеждавали да вземат оръжие и да се бият заедно с тях. Този въпрос бил отнесен за обсъждане в съвета на ахейците, където пратеникът на Антиох ги убеждавал да останат неутрални. На това римският пратеник отвърнал: «Колкото до това, че ви съветват да не се намесвате във войната, то за вас няма нищо повредно — без признателност, без чест, вие ще бъдете жертва на победителя»⁵.

5. И така този, който не ти е приятел, винаги ще иска от теб да бъдеш неутрален, докато приятелят ти ще иска открито да излезеш с оръжие на негова страна. Нерешителните владетели, за да избягнат настоящите опасности, често следват пътя на невмешателството и в повечето случаи загиват. Но ако застанеш смело на едната страна и този, към когото се присъединиш, победи, макар и да е могъщ, а ти да си в негова власт, той ти е задължен и между вас ще се установи приятелство. Хората никога не са толкова безчестни, че на стореното им добро да отвърнат със зло, показвайки неблагодарност. И освен това победите не са никога така пълни, че победителят да не се съобразява с това и да пренебрегва повелите на справедливостта. Ако съюзникът ти загуби, той ще те приеме и докато може, ще ти помага, и ти ще бъдеш негов другар по съдба, която по-късно може да стане и по-добра. Във втория случай, когато воюващите не представляват никаква опасност за теб, още по-благоразумно е за тебе да се присъединиш открито към едната страна, защото така ти съкрушаваш един от враговете си, в съюз с този, който би трябвало да го брани от тебе, ако е бил по-благоразумен; но макар

и победител, той остава под твоята власт, а не е възможно той да не победи с твоята помощ.

6. Тук трябва да отбележа, че един владетел не бива да влиза в съюз с по-силен от него срещу други, освен ако някакви изключителни обстоятелства не го принудят, защото при победа на по-силния той пак ще остане под негова зависимост, а владетелите трябва да се стремят по възможност да не изпаднат под чужда зависимост. Венецианците се съюзиха с Франция против херцога от Милано, а те можеха да избягнат този съюз, който донесе собствената им разруха. Но когато един съюз е неизбежен, какъвто бе случаят с флорентинците⁶, когато папата и Испания изпратиха войските си да нападнат Ломбардия, тогава владетелят поради изложените вече причини трябва да се присъедини към едната или другата страна. Никой владетел не трябва да мисли, че решението, което е взел, е най-безопасното, напротив, нека счита, че всяко решение е съмнително; нещата са винаги такива, че когато се стараеш да избегнеш една неприятност, попадаш на друга. Благоразумието на владетеля се състои именно в умението да преценява своите качества на затрудненията и да избира най-малкото зло.

7. Един владетел трябва също да цени и покровителствува дарованията и да оказва почит на изтъкнати хора на изкуството. Освен това той трябва да насърчава гражданите да упражняват спокойно своите занаяти: търговия, земеделие и всякакво друго занимание, така че едните да не се въздържат да подобряват своите владения от страх, че ще им бъдат отнети, а другите да не се боят да започнат търговия, опасявайки се от големи данъци; трябва да награждават тези, които желаят да се занимават с някаква дейност и които по един или друг начин спомагат за растежа на своя град или на държавата. Освен това владетелят трябва в подходящо време на годината да устройва празненства и зрелища за народа. И тъй като всеки град е разделен на сдружения или класи, владетелят трябва да проявява интерес към тези обединения, да присъствува понякога на техните събирания, да дава пример на човечност и щедрост, но винаги обаче да пази достойнството на своя сан, което не трябва да липсва ни най-малко във всяка негова постъпка.

Глава XXII

За съветниците на владетеля

1. От голямо значение за един владетел е изборът на най-близките му съветници, които могат да бъдат добри или не в зависимост от благоразумието на владетеля. За ума на един владетел се съди преди всичко по неговите приближени. Ако те са способни и предани, владетелят всякога може да се счита мъдър, защото е съумял да познае кои са годните и да запази тяхната преданост. Но когато те не са такива, нашето мнение за владетеля е неблагоприятно, защото първата грешка, която един владетел прави, я прави именно при този избор. Който е познавал месер Антонио де Бенафро¹ като министър на Пандолфо Петручи, владетел на Сиена, не е могъл да не прецени Пандолфо за много умен човек, след като е имал такъв съветник.

2. Съществуват три вида умове: едните, които разбират всичко сами, другите, които разбират мислите на другите, и трети, които не разбират нито сами, нито когато им се обяснява; първите са изключителни умове, вторите — отлични, третите са безполезни. Следователно Пандолфо трябва да е принадлежал, ако не към първите, то към вторите, защото, когато човек може да разпознава доброто или лошото в делата и думите на някого, той, макар и да няма остър ум, разбира лошите и добрите постъпки на министъра, като наказва едните и похвалява другите; при това положение съветникът не може да се надява да измами владетеля и му служи добросъвестно.

3. За това, как един владетел може да опознае своя министър, съществува следният безпогрешен начин. Когато видиш, че министърът мисли повече за себе си, отколкото за теб и във всичко, което върши, търси личната изгода, такъв човек никога няма да бъде добър министър и ти не трябва да му се доверяваш: защото този, в чиито ръце е поверена власт, не трябва да мисли никога за себе си, а само за владетеля и дори не трябва да споменава пред него за неща, незасягащи държавата.